

ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ПЕРЕДДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД (ДОКТРИНА ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ)

Надьон В. В.

ВСТУП

У 2020 році Кабінетом Міністрів України затверджено «Концепцію рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України» (далі – Концепція). Це зумовлено низкою економічних, політичних і правових чинників та передумов. При цьому йдеться про докорінне та системне оновлення усіх книг Цивільного кодексу України 2003 року (далі ЦК – України) з урахуванням законодавчого досвіду в цій сфері, (переважно, Німеччини та Франції), а також інших країн ЄС. Автори Концепції оновлення ЦК України стверджують, що потреба рекодифікації витікає з логіки подальшої системної трансформації суспільства, в тому числі щодо формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід’ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства¹. Термін «рекодифікація» вживається представниками Робочої групи у значенні системних суттєвих змістовних і структурних новацій чинного кодексу (або групи кодексів та законів), без створення нового².

Аналізуючи передумови та підстави для початку рекодифікації цивільного законодавства, основною причиною рекодифікації є необхідність підвищення правової визначеності як складової принципу верховенства права. Саме правова визначеність є тим фактором, за допомогою якого може бути констатована відповідність (або невідповідність) законодавства потребам суспільного життя, його можливість (або неможливість) сприяти задоволенню потреб суб’єктів права у відповідних благах. Правову визначеність відчують абсолютно всі сегменти нашого суспільства та його члени, оскільки цивільне право – це та сфера правового регулювання, яка стосується будь-якої людини, будь-якої юридичної особи і публічного утворення. І не тільки будь-якого, а й усіх і завжди, бо правове регулювання власності, договорів, відшкодування шкоди та інших аспектів нашого буття затребуване усіма³. У свою чергу, завданням науки є напрацювання якомога ширшого спектру можливостей для вирішення конкретної правової проблеми

¹ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020.

² Довгерт А. Рекодифікація Цивільного кодексу України. Право України. 2019. Вип. 1. С. 5.

³ Спасибо-Фатєєва І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsvivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>

на підставі використання права різних правових систем, а законодавець повинен обрати найбільш прийнятне для України рішення. Однією з таких проблем є вирішення питання щодо місця переддоговірної відповідальності у оновленому цивільному законодавстві України.

1. Щодо визначення місця переддоговірної відповідальності в оновленому Цивільному кодексі України з урахуванням досвіду Німеччини

Важливим питанням, пов'язаним з інститутом переддоговірної відповідальності, є визначення його місця в системі зобов'язань, його природи: чи належить він до договору, до делікту або є самостійним різновидом недоговірних зобов'язань. Оскільки інститут переддоговірної відповідальності бере свій початок із німецької доктрини та судової практики, доцільно розглянути природу *culpa in contrahendo* з німецького правопорядку.

В рамках деліктної відповідальності у Німеччині існували два види позовів: *act. de dolo* (при навмисно заподіяній шкоді) або *act. Legis Aquiae* (при заподіянні фізичної шкоди, але з будь-якою формою вини). Цією обставиною була викликана необхідність створення якогось «гібрида» вищезазначених позовів, що запозичив би з першого – відсутність вказівки на форму заподіяння шкоди, а з другого, можливість відповідальності за необережну поведінку, – цим позовом і став *culpa in contrahendo*⁴.

Деліктне право Німеччини не знало санкцій за зменшення майна в цілому, внаслідок витрат на укладення договору, що так і не виникло, і не оперувало принципом генерального делікта (§ 823 Німецького Цивільного Уложення (далі – НЦУ)), що не дозволило Р. фон Ієрінгу говорити про деліктний характер досліджуваної ним відповідальності. Цим викликана необхідність віднесення даної концепції до *інститутів договірної права*, що підтверджується наступним аргументом: вступаючи у переговори, особа виходить із сфери недоговірних відносин, що характеризуються виключно обов'язком утриматися від неправомірної поведінки, і вступає в переддоговірну сферу, що тягне за собою прийняття сторонами ще й позитивних обов'язків – діяти з належним рівнем обачності та турботи стосовно контрагента.

Р. фон Ієрінг робить висновок про договірну природу позову *culpa in contrahendo*, оскільки, укладаючи договір, сторони беруть на себе не тільки обов'язок вчинити виконання правочину, але й обов'язок бути готовим та докладати зусиль для того, щоб його вчинити. За наявності будь-якої вади під час укладання правочину неможливо виконати інший з вищенаведених обов'язків. Оскільки порушується договірний обов'язок, позов, що пред'являється, також повинен мати договірний характер. Дані міркування знаходять підтвердження у тому, що, недійсність договору передбачає

⁴ Jhering R.v. *Culpa in contrahendo* oder *Schadensersatz* bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen, in: *Jherings Jahrbücher*, Bd. 4. 1861

відсутність всіх наслідків правочину, лише пов'язані з практичною метою контракту. Обов'язки іншого роду: повернути передану річ, завдаток або відшкодувати збитки, пов'язані з попереднім виконанням договору, – залишаються.

Тому німецькі суди розробили категорію взаємної довіри, яка аналогічна договірним відносинам та щодо якої дозволено застосовувати договірний режим у разі culpa in contrahendo. Тут слід розуміти, що вчені, з якими погодилися деякі сенати Федерального суду, стверджували, що перервані переговори є не випадком culpa in contrahendo, а захистом довіри. Ця думка передбачає, що §123 BGB слід застосовувати за аналогією замість правил про договірну відповідальність.

Крім того, судова практика Німеччини поширила застосування доктрини переддоговірної відповідальності за межі відшкодування лише суто майнових (матеріальних) збитків – практикою стали охоплюватися випадки заподіяння шкоди майну чи здоров'ю контрагента. Початок цього було покладено справою *Linoleumfall* (07.12.1911 р.): під час огляду будматеріалів у приміщенні продавця, на покупця впали рулони з лінолеумом, і заподіяли йому тілесні ушкодження. Суд встановив, що продавець, будучи професійним учасником ринку, недбало ставився до своїх переддоговірних обов'язків щодо забезпечення безпеки потенційного контрагента.

У ході реформи зобов'язального права в Німеччині 2001 року, стаття про переддоговірну відповідальність (§ 311) була поміщена в розділ НЦУ, присвячений зобов'язанням з договору, що шляхом аналізу систематики кодексу дозволяє говорити про ставлення законодавця до даного інституту як близького до договірної права. Деліктні вимоги можуть пред'являтися поруч із вимогами з переддоговірної відповідальності.

Крім існування переддоговірної зобов'язання підставами відповідальності є:

- порушення обов'язку;
- збитки;
- причинно-наслідковий зв'язок;
- вина.

У пунктах 1-3 § 311 НЦУ перераховані склади, в яких виникає переддоговірна відповідальність (через ведення переговорів; залучення до договору (класичним прикладом якого є вхід потенційного клієнта до приміщення продавця); через інші ділові контакти), але перелік не є вичерпним, абстрактні формулювання дозволяють розширювати його практично. Як приклад такого розширення можна навести включення необхідності захисту інтересів третіх осіб, які не є сторонами договору, але пов'язані з позивачем, у сферу переддоговірної відповідальності (якщо, припустимо, до приміщення продавця увійде не лише потенційний покупець, а й його родичі, які таким чином «стикаються» з майбутнім договором). Можливість переддоговірної відповідальності третьої особи прямо закріплена в законі (п. 3 § 311 НЦУ).

Пунктом 2 § 241 НЦУ перераховано деякі можливі порушення, перелік яких, не є вичерпним. До них віднесено: припинення переговорів, якщо в результаті переговорів і дій сторона, яка їх припинила, в іншій стороні з'явилися об'єктивні та обґрунтовані очікування, що він буде укладений, на підставі яких вона здійснює будь-які вкладення в майбутнє виконання (витрати на такі вкладення можна вимагати від контрагента, який відмовився від договору без причини), протидія порушника дійсності договору (у випадках, коли обставина, що стала причиною недійсності правочину, знаходиться у сфері впливу сторони договору; коли вона виявилася внаслідок того, що сторона не проінформувала іншу про її існування), порушення обов'язку про надання необхідної інформації. Йдеться про обов'язок, закріплений у § 242 НЦУ, відповідно до якого обсяг необхідного надання інформації залежить від обставин конкретної справи і має визначатися з урахуванням принципу «добрих намірів». До такої інформації, як правило, відноситься інформація про важливі з огляду на укладення договору обставини, про властивості предмета договору, наявні перешкоди для виконання правочину тощо.

Слід зазначити, що норма §241 (2) стосується переддоговірних обов'язків та обов'язків враховувати інтереси сторін під час виконання договору. Ще у 1902 р. берлінським адвокатом Германом Штаубом було запропоновано інститут відповідальності за «позитивне порушення договору», який згодом був сприйнятий вищою судовою інстанцією Німеччини⁵. Йдеться про випадки, коли зобов'язання виконано, але таким чином, що при цьому завдано шкоди кредитору. Наприклад: маляр бездоганно виконує малярські роботи, але при цьому своєю драбиною псує двері, світильники та меблі в квартирі замовника; няня добре доглядає за дітьми, але постійно намагається приписати зайві години у рахунок.

У сучасному німецькому праві найпоширеніший підхід до природи *culpa in contrahendo* як до інституту *sui generis*⁶. Несправедливо було б зобов'язувати сторону, яка вступила у переговори і завдала у зв'язку з недобросовісною поведінкою контрагента збитки, зазнавати їх без жодного відшкодування від винної сторони. У зв'язку з тим, що подібні збитки є автономними від майбутнього договору, і можливі навіть за відсутності наступної домовленості, виникають обґрунтовані сумніви щодо природи збитків як договірних. Разом з тим звернення до деліктної відповідальності означало б визнання у Німеччині обов'язку відшкодувати суто економічні збитки у недоговірних відносинах, що суперечило б моделі деліктного права ФРН загалом. Німецькі правознавці дійшли висновку, що *culpa in contrahendo* є особливим інститутом, покликаним встановити заборону шкоди економічним інтересам контрагента в ході ведення переговорів, а також

⁵ Lorenz W. Reform of the german law of breach of contract // Edin. L. R. 1997. 1 (3). P. 320.

⁶ Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract. A Comparative Treatise. Second Edition. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2006. Pp. 91-93.

забезпечити можливість стягнення збитків на підставі наданої недобросовісної сторони довіри⁷.

У цьому плані цікавий підхід, розвинений судовою практикою у Німеччині щодо конкурсів із державних закупівель. У більшості випадків учасник конкурсу, який постраждав від порушення державним органом, який проводить конкурс, обов'язки добросовісності, має право вимагати відшкодування збитків виходячи з «негативного інтересу», що зазвичай означає відшкодування витрат, понесених у зв'язку з участю у конкурсі. Таке право виникає, зокрема, якщо державний орган безпідставно скасував конкурс, або забезпечив фінансування закупівель, що передбачалися, причому не повідомив учасників, що закупівлі з цієї причини можуть не відбутися. При цьому учасник не має права вимагати відшкодування збитків, якщо він знав або повинен був знати про порушення з боку державного органу, проте прийняв участь у конкурсі. Такий підхід обґрунтовується явною відсутністю довіри з боку учасника⁸, тобто учасник не міг покладатися на добросовісність державного органу, а тому й не міг зазнати збитків від порушення обов'язку діяти добросовісно. З цієї ж причини, до речі, потенційний учасник конкурсу не має позову, якщо державний орган, порушуючи законодавство про державні закупівлі, уклав договір з підрядником, взагалі не оголосивши конкурсу⁹. Зазвичай учасник конкурсу може вимагати відшкодування збитків лише виходячи з негативного інтересу, оскільки учасник не може розраховувати на присудження йому закупівель, навіть якщо його пропозиція була найвигіднішою. Державний орган може бути змушений до укладання договору, оскільки цьому перешкоджає принцип свободи договору. Водночас учасник може вимагати відшкодування збитків виходячи з позитивного інтересу, зокрема включаючи втрачену вигоду від договору, якщо доведе, що відсутність порушення державної закупівлі було б присуджено йому. Прикладами є випадки, коли державні закупівлі присуджуються іншому учаснику, чия пропозиція була менш привабливою, або коли після скасування конкурсу договір укладається з постачальником, який у конкурсі взагалі не брав участі¹⁰.

Таким чином, інститут *culpa in contrahendo* у німецькому праві виник як результат судової правотворчості внаслідок досить широкого тлумачення НЦУ.

⁷ Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract. A Comparative Treatise. Second Edition. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2006. P. 97.

⁸ Rubach-Larsen A. Damages under German law for infringement of EU procurement law // P.P.L.R. 2006. № 4. P. 188

⁹ Rubach-Larsen A. Damages under German law for infringement of EU procurement law // P.P.L.R. 2006. № 4. P. 193

¹⁰ Rubach-Larsen A. Damages under German law for infringement of EU procurement law // P.P.L.R. 2006. № 4. P. 193

2. Міжнародна правотворчість щодо доктрини *culpa in contrahendo*

Розповсюдженню доктрини *culpa in contrahendo* сприяє міжнародна правотворчість. Так, у Принципах міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) міститься стаття 2.15 («Недобросовісні переговори») 1. *Сторона вільна проводити переговори та не несе відповідальності за недосягнення згоди. 2. Однак сторона, яка веде або перериває переговори недобросовісно, є відповідальною за втрати, завдані іншій стороні. 3. Недобросовісним, зокрема, є вступ стороною до переговорів або їх продовження за відсутності наміру досягти згоди з іншою стороною), яка закріплює модель переддоговірної відповідальності.*

Оже, сучасною тенденцією розвитку інституту переддоговірної відповідальності є поступове витіснення доктриною *culpa in contrahendo* «деліктного» та «договірного» підходів із національного права різних країн. Яскравим прикладом цього є закріплення *culpa in contrahendo* у Правилах (ЄС) № 864/2007 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про право що застосовується до недоговірних зобов'язань (Rome II Regulations)¹¹. Вказані Правила безпосередньо застосовуються на території країн-учасниць ЄС (за винятком Данії) з 11 січня 2009 року.

Однак, слід зазначити, що деякі держави (наприклад, Португалія) взагалі не виробили єдиної позиції у практиці застосування переддоговірної відповідальності. В одних конкретних ситуаціях вона визначається як договірна, в інших як деліктна. Відмінності у законодавстві стримували розвиток міжнародної торгівлі та зажадали уніфікованого підходу до вирішення колізійного питання. Від узгодженої між державами позиції також залежить вибір колізійної норми. Відсутність практично погодженої позиції впливає передбачуваність рішення суду.

Вибір права, застосовуваного до переддоговірної відповідальності, пов'язані з труднощами визначення критерію найбільш значимого (тісно пов'язаного з цим правовідношенням) моменту чи факту. Насамперед, це стосується таких колізійних прив'язок, як місце заподіяння шкоди або місце знаходження сторін переддоговірного правовідношення. Критерії вибору права, що підлягає застосуванню робили актуальним завдання уніфікації колізійного питання, що було вирішено в результаті ухвалення Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 11 липня 2007 р. № 864/2007 «Про право, що підлягає застосуванню до недоговірних зобов'язань» (далі – Регламент Рим II), що містить спеціальну колізійну норму про право, що підлягає застосуванню до *culpa in contrahendo* (ст. 12). У результаті набуття чинності Регламенту Рим II у багатьох актах держав – членів ЄС з'явилося пряме посилання на належне застосування положень Регламенту.

¹¹ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council on the law applicable to noncontractual obligations (Rome II) URL: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=Regulation&an_doc=2007&nu_doc=864.

Тенденцією розвитку колізійного регулювання переддоговірних відносин є закріплення принципу автономії волі сторін. Про це свідчать Регламент Рим II, у статті 14 допускається укладення сторонами домовленості про вибір права, що підлягає застосуванню до переддоговірної відповідальності, так і прийняті в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Гаазькі принципи щодо вибору права, що підлягає застосуванню до міжнародних комерційних договорів, згідно з якими принцип автономії волі сторін поширюється і на переддоговірні відносини сторін.

3. Щодо переддоговірної відповідальності в цивільному законодавстві України

Слід зазначити, що ЦК України прямо не закріплює інститут переддоговірної відповідальності, однак у певних положеннях зазначений правовий інститут все-таки проявляється. Так, до норм, що встановлюють переддоговірну відповідальність, можна віднести положення ст. 229 («Правові наслідки правочину, який учинено під впливом помилки») та ст. 241 («Вчинення правочинів з перевищенням повноважень»). Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 229 ЦК України, у разі визнання правочину недійсним особа, яка помилилася в результаті власного недбальства, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Сторона, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Загальним правовим підґрунтям цього є положення ч. 2 ст. 216 ЦК України, які закріплюють, якщо у зв'язку з учиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків і моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Також частиною 2 ст. 635 ЦК України («Попередній договір») визначається, що сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства.

На думку сучасних науковців, переддоговірна відповідальність не може бути віднесена ні до договірної, ні до деліктної: договірна відповідальність не може виникнути за відсутності укладеного сторонами дійсного договору, а деліктне право, що передбачає іншу послідовність подій (протиправні дії – шкода інтересам, що охороняється законом, підлягає відшкодуванню), виявляється непридатним для формулювання правил про переддоговірну відповідальність.

Вважаємо, що переддоговірні правовідносини є самостійним видом правовідносин та мають складну структуру, що поєднує елементи договірних і недоговірних зобов'язань. Відсутність формальної підстави у вигляді укладеного договору не дозволяє однозначно зазначити про договірну природу переддоговірних відносин. Водночас звернення до договірних конструкцій та здійснення правомірних дій, спрямованих на встановлення договірних зв'язків, свідчить про наявність договірного елемента у структурі переддоговірних відносин. Зазначена обставина не дозволяє нам однозначно

визначити переддоговірні відносини як такі, що мають недоговірний характер, незважаючи на відсутність укладеного договору, в силу того, що сторони через здійснення правомірних дій та за власною волею вступають у переддоговірні правовідносини (що не характерно для відносин недоговірного характеру). Недоговірний елемент переддоговірних відносин становлять збитки, заподіяні недобросовісною поведінкою у процесі переговорів (недоговірною шкодою).

Таким чином, переддоговірні відносини є самостійними правовідносинами у системі приватного права, що мають особливу правову природу, про що свідчить наявність самостійного предмета, переддоговірних прав, обов'язків сторін, цивільно-правової відповідальності за порушення сторонами своїх зобов'язань, а також системи норм матеріально-правового та колізійного регулювання у національному законодавстві різних країн.

4. Роль принципу добросовісності в переддоговірних відносинах (український та міжнародний досвід)

У переддоговірних відносинах важливими є питання про те: 1) наскільки сторони можуть бути пов'язані зобов'язанням щодо продовження переговорів для досягнення спільної мети, яка полягає в укладанні остаточного договору? 2) Чи може сторона, яка перервала переговори без поважних причин, нести відповідальність перед іншою стороною за заподіяну матеріальну шкоду? 3) Чи зобов'язані сторони у відносинах між собою діяти добросовісно. На думку Ганса-Йоахима Шрамма, до центральних завдань системи приватного права належить забезпечення стабільних правових відносин. Цей принцип включає в себе два аспекти: по-перше, захист добросовісності, а, по-друге, стабільність договірних відносин. До того ж концепція обов'язку діяти добросовісно була підставою для визначення обов'язку щодо надання відповідної інформації перед укладанням договору та для відповідальності у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань¹². Принцип добросовісності визначає орієнтир поведінки учасників цивільних правовідносин, він має слугувати кінцевою метою застосування механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Тому переважна більшість цивільно-правових норм має будуватися на добросовісності як основній вимозі до поведінки учасників цивільних правовідносин. Зміни, які вносяться до ЦК України та поточних законів, що регулюють цивільні правовідносини, слід оцінювати саме з огляду на необхідність добросовісного здійснення учасниками своїх прав та виконання обов'язків. Відтак, норми цивільного права, які регулюють відповідний вид суспільних відносин (майнові та немайнові, організаційні, корпоративні тощо), мають нести у собі

¹² Шрамм Ганс-Йоахим. Методичні міркування щодо імплементації концепцій іноземного права до українського цивільного права. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС. Матеріали ІХ Міжнародного цивілістичного форуму (м. Харків 11-12 квітня 2019 р.), Київ.: ТОВ «Знання», 2019. С. 32.

потенціал добросовісності задля перенесення його регулюючого впливу на поведінку їх учасників¹³. У цьому контексті слід додати, що особливе значення принцип добросовісності має у переддоговірних правовідносинах, він застосовується до дій та намірів осіб, які виявили бажання укласти основний договір. Так, в одній із справ Верховний Суд зазначив, що переддоговірний обов'язок страхувальника надати страховику достовірні відомості про об'єкти страхування і фактори ризику є проявом найвищої добросовісності (доктрина *uberrima fides*) і пов'язаний з ризиковим характером договору страхування. По суті страховику потрібна інформація для оцінки страхового ризику. Нікчемність другого договору страхування пов'язується із невиконанням переддоговірного обов'язку, який має суттєве значення для виконання майбутнього договору страхування. Цивільне законодавство не містить вказівки про те, який стандарт розкриття інформації майбутнім страхувальником має бути застосований. З урахуванням принципів цивільного права, слід зробити висновок, що для розкриття інформації майбутнім страхувальником потрібно застосувати конструкцію «розумного повідомлення про ризик», тобто, майбутній страхувальник повинен надати інформацію, яку він знає або повинен знати щодо об'єкта, який страхується¹⁴.

Щодо надання переддоговірної інформації, у Директиві 2014/17/ЄС встановлено положення з урахуванням максимальної гармонізації у зв'язку з наданням переддоговірної інформації з використанням стандартизованого формату Європейської стандартизованої інформаційної форми (ESIS) і розрахунку APRC¹⁵. Зокрема, держави-члени можуть зберігати або вводити національні положення в таких сферах, як договірне право, що стосується чинності кредитних договорів, речове право, реєстрація землі, договірні інформація і, у тих випадках, коли вони не регулюються цією Директивою, у питаннях, що виникають після укладення договору.

У Рекомендаціях Комісії 2001/193/ЄС зазначено, що переддоговірну інформацію повинні надавати споживачам кредитори, які пропонують позики на житло, Комісія взяла на себе зобов'язання контролювати дотримання Добровільного кодексу поведінки щодо переддоговірної інформації для кредитів на житло, що містить ESIS, яка надає споживачу персоналізовану інформацію про кредитний договір, який йому надають. Докази, зібрані Комісією, висвітлили потребу перегляду змісту та вигляду ESIS, щоб забезпечити його чіткість, зрозумілість і зміст всієї інформації, необхідної для

¹³ Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: моногр. Х.: Харк. Нац. пед.-ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 52 (146 с.)

¹⁴ Постанова КЦС ВС від 10 березня 2021 року у справі № 753/731/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95502347>

¹⁵ Про кредитні договори для споживачів, що стосуються житлової нерухомості, і внесення змін до Директив 2008/48/ЄС та 2013/36/ЄС та до Регламенту (ЄС) № 1093/2010: Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/17/ЄС від 4.02. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-14#Text

споживачів. Директивою 2002/65/ЄС передбачено можливість передачі постачальником переддоговірної інформації після укладення контракту¹⁶.

У § 242 НЦУ, передбачено, що «боржник зобов'язаний виконати зобов'язання добросовісно з урахуванням звичаїв цивільного обороту». Це положення стало основою для формування загального застереження. У доктрині не існує єдності думок щодо розуміння загального застереження з іншими нормами права, а лише наголошується, що ця правова категорія відрізняється «підвищеною невизначеністю», або являє собою «невизначену норму права»¹⁷. На відміну від німецького права в теорії та практиці інших національних правопорядків добросовісність розглядається в якості загального принципу права.

Для вирішення поставленої проблеми принцип добросовісності, знайшов відображення у п. 1 ст. 7 Віденської конвенції та отримав розвиток як загальноприйнятий міжнародний стандарт, згідно з яким необхідно сприяти дотриманню добросовісності у міжнародній торгівлі, у тому числі на стадії ведення переговорів. Добросовісність, на думку О. О. Кота, має кваліфікуватись як загальна вимога до дії договірних сторін¹⁸. При цьому добросовісність – це чесність, відсутність бажання вести в оману контрагента, намагання встановити істинний зміст міжнародного договору. Засади добросовісного тлумачення безпосередньо впливає з принципу «*facta sunt servanda*», оскільки добросовісне виконання договірних зобов'язань можливе лише у тому випадку, якщо договір здійснюється відповідно до адекватного розуміння¹⁹.

Отже, принцип добросовісності виступає як регулятор переддоговірних відносин, визначає межі автономії волі суб'єктів цивільного права і свободи договору, а за його порушення встановлюється відповідальність²⁰. Так, Апеляційний суд Австралії у справі *Renard Construction (ME) Ltd. v. Minister for Public Works* ґрунтувався на принципі добросовісності, що застосовується в договірних спорах в Європі та США. Суд зауважив про існування факторів, що сприяють визнанню добросовісності як неявного обов'язку в договірних

¹⁶ Про дистанційну реалізацію споживчих фінансових послуг та про внесення змін до Директиви Ради 90/619/ЄЕС і директив 97/7/ЄС та 98/27/ЄС: Директива Європейського Парламенту і Ради 2002/65/ЄС 23.09. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b31#Text

¹⁷ Grundmann S., Mazeaud D. General clauses and standards in European contract law: comparative law, EC law and contract law codification. Kluwer Law International. 2005. P. 30.

¹⁸ Кот О. О. Порівняльний аналіз норм Конвенції Організації Об'єднаних Націй Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів і Цивільного Кодексу України. Право України. 2016. № 5. С. 31 (30-36).

¹⁹ Гуменчук А. М. Принцип добросовісного виконання договорів у міжнародному приватному праві. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3398/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllow-ed=y>

²⁰ Канзафарова І. С., Федорко М. С. Інститут переддоговірної відповідальності в світлі ре кодифікації цивільного законодавства України. Правова держава. Вип. 40. 2020. С. 74 (74-83)

відносинах. Одним з перерахованих факторів була ст. 7 (1) Конвенції. Суд визнав, що положення цієї статті може бути використано не тільки в питаннях тлумачення судом Конвенції, але і як загальний обов'язок діяти добросовісно в договірних відносинах²¹.

Подібне тлумачення міститься також у справі *SARL Bri Production «Bonaventure» v. Societe Pan African Export*, розглянутій Апеляційним судом Франції. У цьому випадку покупець із США подав до суду на продавця з Франції за порушення умов контракту. Сторони домовилися, що товар буде перепроданий південноамериканському дистриб'ютору, але, по суті, покупець почав перепродувати товар дистриб'ютору в Іспанії. Покупець пізніше приховав цей факт від продавця. Коли продавець виявив, що певна частина товару була продана в Іспанію, він відмовився сплатити чергову частину коштів. Покупець подав до суду за порушення умов контракту, а продавець подав зустрічний позов. Суд ухвалив, що справа регулюється Конвенцією. Приймаючи рішення на користь продавця, Суд посилався на ст. 7 (1), встановлюючи, що дії покупця були несумісні з принципом добросовісності в міжнародній торгівлі. Цей випадок ще раз доводить, що міжнародні суди тлумачать добросовісність за ст. 7 як загальний принцип, на якому ґрунтується Конвенція²².

Таким чином, з наведених документів очевидним є той факт, що сторони на переддоговірній стадії повинні діяти добросовісно (чесно), мати намір укласти договір.

Слід зазначити, що принцип добросовісної поведінки на переддоговірному етапі отримав найповніше нормативне закріплення в актах недержавної уніфікації, до яких належать Принципи УНІДРУА, Принципи європейського договірної права, Модельні правила європейського права, Кодекс європейського договірної права, Принципи Trans-Lex. На рівні Європейського Союзу, окремі положення про можливість настання такої відповідальності містяться в Директивах, спрямованих, головним чином, на захист прав споживачів, і стосуються в основному надання інформації про товари, роботи, послуги²³.

Відповідно до підходу, прийнятому у зазначених документах, сторони вільні у проведенні переговорів та не несуть відповідальності за недосягнення згоди. Проте сторона, яка недобросовісно перериває переговори, несе відповідальність за шкоду, заподіяну іншій стороні (*culpa in contrahendo* (ст. 2:301 Принципи європейського договірної права). Відповідно до Принципів УНІДРУА, недобросовісність, зокрема, є вступ або продовження

²¹ Novoa, R. *Culpa in Contrahendo: A comparative Law study: Chilean Law and the United Nations Convention on Contracts of the International Sales of Goods*. URL: www.ajic1.org/ajic12005/vol1223/ARTICLE%20-%20novoa%20formatted.pdf>.

²² Goderre, D.M. *International Negotiations Gone Sour: Precontractual Liability under the United Nations Sale Convention*. URL: www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/goderre.html>.

²³ Directive No 2008/48 / EC of the European Parliament and of the Council on consumer credit agreements and repealing Council Directive 87/102 / EEC (2008 April 23) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b19#Text

переговорів однієї із сторін при намірі не досягти домовленості з другою стороною (ст. 2.1.15 Принципів).

Особливий випадок недобросовісних переговорів, який прямо вказаний у п. 3 цієї статті, полягає в тому, що сторона вступає в переговори або продовжує переговори, не маючи наміру укласти договір з другою стороною. Інші випадки мають місце, коли одна сторона навмисно або необережно вводить в оману другу сторону щодо характеру або умов запропонованого договору незалежно від того, чи робить вона це, представляючи неправдиву інформацію або приховуючи обставини, що з урахуванням характеру сторін та/або договору повинні бути доведені до відома другої сторони.

Прикладом у німецькій правозастосовній практиці може бути наступний казус: сторони (муніципалітет та компанія з торгівлі металобрухтом) вступили в переговори, предметом яких була оренда земельної ділянки. Досягши компромісу та отримавши підпис компанії, муніципалітет дозволив компанії використовувати земельну ділянку для зазначених цілей до офіційного укладання договору. Муніципалітет, як встановив суд, зловмисно відкладав момент підписання угоди зі свого боку. Через деякий час, як і розраховував муніципалітет, з'явився інший контрагент, запропонувавши більш вигідні умови, а муніципалітет, посилаючись на неукладеність договору, зажадав від компанії звільнення земельної ділянки. Суд визнав дії муніципалітету недобросовісними, оскільки він обґрунтовано переконав контрагента у тому, що договір буде укладено, але ухилився від підписання договору, незважаючи на численні нагадування компанії.

Право припинити переговори підпорядковується також принципу добросовісності та чесної ділової практики. Якщо зроблено оферту, вона може бути відкликана лише у межах, встановлених у ст. 2.1. 4. Але навіть до досягнення цієї стадії або у випадку, коли переговорний процес не дозволяє встановити послідовність оферти та акцепту, сторона не може припинити переговори раптово та без належних підстав. Настання моменту, після якого не можна повернути назад, звичайно, залежить від конкретних обставин, особливо від того, якою мірою друга сторона, ґрунтуючись на поведінці першої сторони, мала привід покладатися на позитивний результат переговорів, а також від кількості питань, що стосуються майбутнього договору, за якими сторони вже досягли домовленості.

Верховний Суд зазначає, що переддоговірним є спір, який виникає у разі, якщо сторона ухиляється або відмовляється від укладення договору в цілому або не погоджує окремі його умови. При цьому передати переддоговірний спір на вирішення суду можливо лише тоді, коли хоча б одна із сторін є зобов'язаною його укласти через пряму вказівку закону, або на підставі обов'язкового для виконання акта планування. В інших випадках спір про укладення договору чи з умов договору може бути розглянутий господарським судом тільки за взаємною згодою сторін або якщо сторони

зв'язані зобов'язанням укласти договір на підставі існуючого між ними попереднього договору²⁴.

У Принципах європейського договірного права також особливе місце відводиться принципу добросовісності (ст. 1:105). Відповідно до принципу добросовісності в європейському праві здійснюється тлумачення договорів. Добросовісність визнається підставою виникнення обов'язків сторін договору. Зокрема, ст. 6:102 передбачено, що крім встановлених положень договір за замовчуванням може містити положення, які визначаються виходячи з: а) намірів сторін; б) природи і мети договору; в) принципу добросовісності. Відповідно до ст. 8:109 правові засоби в разі невиконання зобов'язань можуть бути виключені або обмежені, тільки якщо вимога виключення або обмеження не суперечить принципу добросовісності.

Законодавче закріплення добросовісності, розумності й справедливості в ст. 3 Цивільного Кодексу України дає змогу вільно використовувати ці категорії в якості регуляторів на рівні правозастосовної практики всіх судів України. Так, велика палата Верховного Суду визначила, що добросовісність – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Принцип добросовісності передбачає, що сторони повинні діяти добросовісно під час реалізації своїх прав та передбаченого договором та/або законом виконання своїх зобов'язань²⁵. У статті I-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказується, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них²⁶.

Отже, проаналізував законодавство і практику України та Європейських країн (переважно Німеччини), поняття принципу добросовісності, засноване на загальному звичаї, перейшовши до норм національного права, змінювалося залежно від менталітету, культури та звичаїв нації. Кожна правова система має свої особливості у змісті та застосуванні принципу добросовісності, проте, реалізуючись у кожній, він виконує свою головну функцію – забезпечує належне здійснення прав та виконання обов'язків контрагентів та третіх осіб. У зв'язку з цим, всі наведені вище підходи слугують для позначення одного правового явища – принципу добросовісності. Добросовісність – певна належна (сумлінна, чесна) поведінка суб'єктів цивільних правовідносин на переддоговірній стадії, на

²⁴ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30.09.2021 р., судова справа № 906/1205/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/https://reyestr.court.gov.ua/Review/100033996>

²⁵ Постанова ВС від 14.12.2021 у справі №147/66/17 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102892553&red=1000035541ca781e0f74d5777f9e8d2324a630&d=5>

²⁶ Добросовісність і доктрина заборони суперечливої поведінки: постанова ОП КЦС від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17

стадії укладення договору та його виконання. У випадках недобросовісної поведінки суб'єкт притягується до цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правову відповідальність у цьому контексті слід розглядати як заходи впливу на недобросовісного суб'єкта цивільних правовідносин на переддоговірній стадії, на стадії укладення договору та його виконання.

5. Застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборона суперечливої поведінки) в Україні

У більшості європейських правових систем вважається таким, що суперечить переддоговірній добросовісності вступу до переговорів без будь-якого наміру укласти договір. Якщо сторона, наприклад, вступає в переговори з єдиною метою отримання відомостей про комерційну таємницю іншої сторони або з єдиною метою перешкодити їй укласти договір із конкурентом. В такому випадку відповідальність може ґрунтуватися на § 826 BGB.

Верховний Суд при вирішенні справ застосовує доктрину *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка базується на римській теорії – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

У постанові Верховного Суду від 10.04.2019 р. зазначено, що дії позивача, який уклав 24 грудня 2013 року додаткову угоду до договору оренди землі від 19 листопада 2007 року, а згодом пред'явив позов про визнання договору оренди землі від 19 листопада 2007 року неукладеним, суперечить його попередній поведінці (укладенню додаткової угоди та отриманню плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним. Договір оренди землі від 19 листопада 2007 року є укладеним після досягнення сторонами усіх істотних умов, а це відбулося 19 листопада 2007 року за життя орендодавця і за його підписом і підстав вважати спірний договір неукладеним немає²⁷ (Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки)).

На стадії ведення переддоговірних переговорів поведінка сторін майбутнього договору вважатиметься добросовісною, якщо вони діятимуть з дійсною метою укласти договір та без цілей введення контрагентів у переговорах в оману. На стадії укладення договору приєднання добросовісна поведінка сторони, до якої приєднуються, передбачає ухилення від дій, які ведуть до виключення з договору умов про свою відповідальність за порушення зобов'язання та не включення у договір інших умов, явно

²⁷ Постанова ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81263995>

обтяжливих для сторони, яка приєднується²⁸. Так, за договором приєднання (ст. 787 ЦК України), умови якого встановлені однією із сторін (у даному випадку наймодавцем) у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ч. 1 ст. 634 ЦК України). Таким чином, сторони договору приєднання – підприємець та споживач – сторони економічно нерівні. Це створює можливість економічно сильнішій стороні нав'язувати свої умови стороні економічно слабшій. Тому досить часто такі договори виражають економічну перевагу сторони, яка встановлює умови.

Так, в одній із справі про визнання кредитного договору та договору іпотеки недійсними українським судом було встановлено факт отримання кредиту в іноземній валюті. Позичальниця не заперечувала, що банк надав їй долари США, проте посилалася на порушення вимог Закону України «Про захист прав споживачів». Позичальниця наголошувала, що була введена в оману, оскільки перед укладенням договору банк не повідомив про орієнтовну сукупну вартість кредиту та не попередив, що саме вона несе валютні ризики під час виконання зобов'язань. Верховний Суд при вирішенні справи послався на доктрину *venire contra factum proprium*. Одна з підстав відмови – це суперечлива поведінка позичачки через посилання на удаваність кредитного договору в частині валюти кредитування²⁹.

Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 12 ЦК України щодо добросовісності учасників цивільних відносин, можна зробити висновок: презумпція добросовісності в цих відносинах має місце лише тоді, коли законом встановлені наслідки недобросовісного здійснення особою своїх прав. Відповідно, якщо в законі не встановлені такі наслідки, то немає й презумпції добросовісності. Якщо в ЦК України існує пряме посилання на правові наслідки недобросовісної поведінки учасника цивільних відносин, то діє презумпція добросовісності³⁰.

ВИСНОВКИ

Відповідно до Концепції рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України, Робочою групою запропоновано приділити увагу інституту *culpa in contrahendo* у главі про недоговірні зобов'язання.

Дослідивши досвід Німеччини, вважаємо, що інституту *culpa in contrahendo* повинно бути виокремлено місце і у загальних положеннях про договірні зобов'язання. Підтвердженням цієї тези є той факт, що *culpa in contrahendo* застосовується у практичній діяльності у переддоговірних правовідносинах (стадії домовленостей, ведення переговорів), які повинні

²⁸ Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. С. 14-15.

²⁹ Постанова ВС від 08.04.2021 р. у справа № 402/1185/15-ц URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96207872&red=1000035f9e486b58d13e08e6eeec061a4bef9d&d=5>

³⁰ Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: моногр. Х.: Харк. Нац. пед.-ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 59 (146 с.)

будуватися на принципі добросовісності, а у випадках недобросовісних дій, до недобросовісної сторони переддоговірних правовідносин повинні застосовуватися заходи оперативного впливу, а саме – відшкодування матеріальної шкоди завданої недобросовісною поведінкою на переддоговірній стадії укладення договору. У цьому контексті потребує розширеному тлумаченню на законодавчому рівні принцип добросовісності, так як він є основоположним у переддоговірних, договірних та недоговірних правовідносинах.

Отже, інститут *culpa in contrahendo* має як договірну, так і недоговірну природу.

АНОТАЦІЯ

Важливим питанням, пов'язаним з інститутом переддоговірної відповідальності, є визначення його місця в системі зобов'язань, його природи: чи належить він до договору, до делікту або є самостійним різновидом недоговірних зобов'язань. Вважаємо, що переддоговірні правовідносини є самостійним видом правовідносин та мають складну структуру, що поєднує елементи договірних і недоговірних зобов'язань. Відсутність формальної підстави у вигляді укладеного договору не дозволяє однозначно зазначити про договірну природу переддоговірних відносин. Водночас звернення до договірних конструкцій та здійснення правомірних дій, спрямованих на встановлення договірних зв'язків, свідчить про наявність договірного елемента у структурі переддоговірних відносин. Зазначена обставина не дозволяє нам однозначно визначити переддоговірні відносини як такі, що мають недоговірний характер, незважаючи на відсутність укладеного договору, в силу того, що сторони через здійснення правомірних дій та за власною волею вступають у переддоговірні правовідносини (що не характерно для відносин недоговірного характеру). Недоговірний елемент переддоговірних відносин становлять збитки, заподіяні недобросовісною поведінкою у процесі переговорів (недоговірною шкодою). Таким чином, переддоговірні відносини є самостійними правовідносинами у системі приватного права, що мають особливу правову природу, про що свідчить наявність самостійного предмета, переддоговірних прав, обов'язків сторін, цивільно-правової відповідальності за порушення сторонами своїх зобов'язань, а також системи норм матеріально-правового та колізійного регулювання у національному законодавстві різних країн.

Визначено, що добросовісність – це певна належна (сумлінна, чесна) поведінка суб'єктів цивільних правовідносин на переддоговірній стадії, на стадії укладення договору та його виконання. У випадках недобросовісної поведінки суб'єкт притягується до цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правову відповідальність у цьому контексті слід розглядати як заходи впливу на недобросовісного суб'єкта цивільних правовідносин на переддоговірній стадії, на стадії укладення договору та його виконання.

Література:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Довгерт А. Рекодифікація Цивільного кодексу України. Право України. 2019. Вип. 1. С. 5.
3. Спасибо-Фатеева І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiiv-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>
4. Jhering R.v. Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen, in: Jherings Jahrbücher, Bd. 4. 1861
5. Lorenz W. Reform of the german law of breach of contract // Edin. L. R. 1997. 1 (3). P.317-344.
6. Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract. A Comparative Treatise. Second Edition. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2006. P. 91-97.
7. Rubach-Larsen A. Damages under German law for infringement of EU procurement law // P.P.L.R. 2006. № 4. P. 188-194.
8. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council on the law applicable to noncontractual obligations (Rome II) URL: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=Regulation&an_doc=2007&nu_doc=864.
9. Шрамм Ганс-Йоахим. Методичні міркування щодо імплементації концепцій іноземного права до українського цивільного права. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС. Матеріали ІХ Міжнародного цивілістичного форуму (м. Харків 11-12 квітня 2019 р.), Київ.: ТОВ «Знання», 2019. С. 32.
10. Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: моногр. Х.: Харк. Нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. 146 с.
11. Постанова КЦС ВС від 10 березня 2021 року у справі № 753/731/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95502347>
12. Про кредитні договори для споживачів, що стосуються житлової нерухомості, і внесення змін до Директив 2008/48/ЄС та 2013/36/ЄС та до Регламенту (ЄС) № 1093/2010: Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/17/ЄС від 4.02. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-14#Text
13. Про дистанційну реалізацію споживчих фінансових послуг та про внесення змін до Директиви Ради 90/619/ЄЕС і директив 97/7/ЄС та 98/27/ЄС: Директива Європейського Парламенту і Ради 2002/65/ЄС т23.09. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b31#Text
14. Grundmann S., Mazeaud D. General clauses and standards in European contract law: comparative law, EC law and contract law codification. Kluwer Law International. 2005. P. 30.

15. Кот О. О. Порівняльний аналіз норм Конвенції Організації Об'єднаних Націй Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів і Цивільного Кодексу України. Право України. 2016. № 5. С. 30-36.

16. Гуменчук А. М. Принцип добросовісного виконання договорів у міжнародному приватному праві. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3398/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

17. Канзафарова І. С., Федорко М. С. Інститут переддоговірної відповідальності в світлі ре кодифікації цивільного законодавства України. Правова держава. Вип. 40. 2020. С. 74-83.

18. Novoa, R. Culpa in Contrahendo: A comparative Law study: Chilean Law and the United Nations Convention on Contracts of the International Sales of Goods. URL: www.ajicl.org/ajicl2005/vol223/ARTICLE%20-%20novoa%20formatted.pdf.

19. Goderre, D.M. International Negotiations Gone Sour: Precontractual Liability under the United Nations Sale Convention. URL: www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/goderre.html.

20. Directive No 2008/48 / EC of the European Parliament and of the Council on consumer credit agreements and repealing Council Directive 87/102 / EEC (2008 April 23) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b19#Text

21. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30.09.2021 р., судова справа № 906/1205/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/> <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100033996>

22. Постанова ВС від 14.12.2021 у справі №147/66/17 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102892553&red=1000035541ca781e0f74d5777f9e8d2324a630&d=5>

23. Постанова ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81263995>

24. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. С. 14-15.

25. Постанова ВС від 08.04.2021 р. у справа № 402/1185/15-ц URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96207872&red=1000035f9e486b58d13e08e6e0ec061a4bef9d&d=5>

26. Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: моногр. Х.: Харк. Нац.. пед.. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. 146 с.

Information about the author:

Nadon Viktoria Valentynivna,

Doctor of Legal Sciences,

Professor at the Department of Civil Law

Yaroslav Mudry National Law University

77, Pushkinska str., Kharkiv, 61000, Ukraine